

13. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов [Текст]: Монография / [Г. Г. Слышкин]. – М.: Academia, 2000. – 141 с.
14. Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка [Электронный ресурс] / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – М., 1993. – Т. 52., № 1. – С. 3–9. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/izvest/1993/01/931-003.htm>
15. Лейбниц Г. В. Сочинения в 4-х томах. Т. 2 [Текст] / [Ред., авт. вступ. статьи и примеч. И. С. Нарский]. – М.: Мысль, 1983. – 686 с.
16. Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах [Электронный ресурс] / А. Вежбицкая // Thesis. – Вып. 3. – М., 1993. – С. 185–206. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/wierzbicka-93.htm>
17. Evans V. Cognitive linguistics: an introduction [Текст] / V. Evans, M. Green. – Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2006. – 830 p.
18. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры [Текст] / А. Я. Гуревич. – [2-е изд., испр. и доп.] – М.: Искусство, 1984. – 350 с.
19. Гачев Г. Д. Ментальности народов мира [Электронный ресурс] / Г. Д. Гачев. – М.: Алгоритм, Эксмо, 2008. – 544 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Gurev/index.php
20. Философия: Учебник [Текст] / [Г. И. Иконникова, В. Н. Лавриненко, В. П. Ратников, М. М. Сидоров]; под ред. проф. В. Н. Лавриненко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Юрист, 2004. – 520 с.
21. Логический анализ языка. Языки пространств [Текст] / [отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина]. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 448 с.
22. Маслова В. А. Лингвокультурология [Текст]: Учебное пособие / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

УДК 81'44=531=161.1=111

В. Д. Урядова,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

СПЕЦИФІКА ОБ'ЄКТІВ ЗІСТАВЛЕННЯ У СЛОВОТВОРЧІЙ СЕМАНТИЦІ РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВ

У статті розглядаються такі базові поняття сучасної дериватології, як словотворче значення, словотворчий тип, словотворча модель, спосіб словотворення, словотворча парадигма, словотворче гніздо та словотворча категорія. Кожне з цих понять, розглядається окремо з метою з'ясувати, яке з них доцільніше використовувати при порівнянні засобів словотворення в неспоріднених різносистемних мовах.

Ключові слова: словотворче значення, словотворчий тип, словотворча модель, спосіб словотворення, словотворча парадигма, словотворче гніздо, словотворча категорія, різносистемні мови.

В статье рассматриваются такие базовые понятия современной дериватологии, как словообразовательное значение, словообразовательный тип, словообразовательная модель, способ словообразования, словообразовательная парадигма, словообразовательное гнездо и словообразовательная категория. Каждое из этих понятий рассматривается отдельно, с целью выяснить, какое из них целесообразнее использовать при сравнении средств словообразования в неродственных разносистемных языках.

Ключевые слова: словообразовательное значение, словообразовательный тип, словообразовательная модель, способ словообразования, словообразовательная парадигма, словообразовательное гнездо, словообразовательная категория, разносистемные языки.

The article studies the basic concepts of the modern word derivation such as derivational value, derivational type, derivational model, the method of word derivation, derivational paradigm, derivational nest and derivational category. Each of these concepts is examined separately to determine which one is better to use when comparing the word formation in unrelated languages.

Key words: derivational value, derivational type, derivational model, the method of word derivation, derivational paradigm, derivational nest, derivational category, distantly related languages.

Словотвір традиційно визначають [11, с. 138] як проміжний рівень мови [11, с. 138]. Ця обставина накладає додаткові труднощі в аспекті зіставного дослідження мов, особливо далекоспоріднених або неспоріднених, коли семантичний принцип, тобто підхід від значення до форми, застосувати неможливо. Те, що в одній мові виражається граматично, пише М. П. Кочерган, в іншій – може бути лексично і т. ін. [11]. Це зумовлює специфіку одиниць зіставного словотворення, функцію яких можуть виконувати *словотворча категорія, словотворче гніздо, словотворча парадигма*, а також іноді називають і *спосіб словотворення* [11, с. 143]. На сьогодні вважають, що найбільш коректними одиницями зіставлення у царині словотворення є словотворчі категорії [3] та словотворчі гнізда [14].

Ці позиції дають право говорити про значні розбіжності вчених у визначенні одиниць дослідження зіставного словотворення. Особливо це стосується неспоріднених мов, зокрема тих, які в цій роботі обрано за матеріал дослідження, тобто корейської, російської й англійської.

В останніх публікаціях, присвячених дискусійним проблемам словотвору, особливо пов'язаних із контрастивістикою, значну увагу приділено визначенню базових понять лексичної деривації [5].

Теоретичні основи сучасної дериватології було закладено переважно в 60-х-70-х роках фундаментальними працями Н. Д. Арутюнової [1], О. А. Земської [7], Н. Ф. Клименко [9], І. І. Ковалика [10], І. С. Улуханова [17], М. М. Шанського [18], Н. Янко-Триницької [19] та ін. Центральними поняттями, які вивчали ці дослідники зі структурно-семантичних позицій, були такі: *словотворче значення, словотворчий тип, словотворча модель, спосіб словотворення, словотворча парадигма, словотворче гніздо, словотворча категорія*. Розглянемо докладніше, які з цих понять можуть бути ефективними у зіставних дослідженнях.

Словотворче значення (узагальнене категоріальне значення слів певної словотворчої структури, що встановлюється на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотворчого форманта), на думку М. П. Кочергана, «не може бути використане як одиниця зіставлення, оскільки воно представляє формально виражений тип значення, спільний для цілої серії мотивованих слів з одним і тим самим формантом, яким відрізняються ці слова від слів, що їх мотивують» [11]. Формальне вираження навіть у близькоспоріднених мовах далеко не завжди збігається. Тут можна робити спостереження щодо обсягу наявності в порівнюваних мовах мутаційних, транспозиційних і модифікаційних значень.

Спосіб словотворення, унаслідок якого утворюється нове похідне слово, не дасть бажаних результатів при зіставленні, адже, по-перше, цей підхід суперечить семантичному принципу контрастивних досліджень, а по-друге, між способами вираження словотворчих значень і характером самих значень у більшості випадків немає однозначної залежності чи відповідності. Частковий збіг семантичних функцій різних словотворчих способів виявляється вже в межах окремо взятих мов. У зіставному аспекті сфера розбіжностей формальних і семантичних об'єднань ще більше розширюється. Зіставлення способів словотворення в різних мовах може лише встановити продуктивність того чи іншого способу (афіксація, конверсія, осново- і словоскладання, аббревіація, лексико-семантичний спосіб) у порівнюваних мовах, що чи найбільшою мірою практикувалося в межах *формантоцентричного* підходу.

Нові наукові перспективи розвиваються в сучасних дослідженнях С. А. Карпіловської [8], О. С. Кубрякової [12], Л. О. Соколової [16] та ін. Характерною особливістю дериватології цього періоду є пошук коректної одиниці класифікації, опису та зіставлення дериваційної системи. На цю роль більшість учених пропонує саме *словотворчу парадигму*, проте цей термін тлумачиться суперечливо й багатозначно. Найбільш детально словотворча парадигма була охарактеризована російською дослідницею О. А. Земською, яка визначає це поняття як сукупність похідних, що мотивуються однією твірною основою і перебувають на одному ступені творення. Дослідження в цьому вимірі сприяють виявленню словотворчої парадигми певних лексико-семантичних груп і створенню структурно-семантичної типології словотворчої парадигми [7].

У сучасних працях все частіше обстоюють думку про те, що саме *словотворча парадигма* як сукупність словотворчих моделей, що репрезентують регулярні типи словотворчих відношень, може бути коректною одиницею зіставлення у словотворчій семантиці. Це складна одиниця зіставлення, комплекс словотворчих категорій, що конституюються на базі твірних певного класу за моделями властивих тій чи іншій мові мотиваційних відношень. Навіть в одній і тій самій мові доцільним є зіставлення словотворчих парадигм. Так, зіставлення словотворчих парадигм дієслів *читати* (*читати – читання – читач (читачка) / читець – читальня – читиво, читанка – читальний*) і *учити* (*учити – навчання – учень (учениця) – (навчальний заклад) – (навчальний посібник) – навчальний*) показує, що коли в першій парадигмі представлені такі типи словотворчих значень, як 1) дія; 2) опредмечена дія; 3) особа, названа за дією; 4) місце дії; 5) предмет, необхідний для реалізації дії; 6) ознака, пов'язана з дією, то в другій парадигмі не представлено дериватів із четвертим (місце дії) і п'ятим (предмет, необхідний для реалізації дії) словотворчими значеннями. Зокрема, у зіставленні парадигм української і російської мов буде виявлено лауну до українського слова *читанка*, яка компенсується словосполученням *книга для читання*.

Використання в ролі одиниці зіставлення словотворчої парадигми дає змогу дослідити ступінь відповідності дериваційного потенціалу еквівалентних вихідних слів, установити, за допомогою яких формантів утворюються похідні, що представляють словотворчі значення й позиції в типових парадигмах, визначити обсяг варіантності вираження певних категоріальних значень не тільки за формою, але й кількісно та з погляду конкретних словотворчих значень, виявити повноту / неповноту парадигм у порівнюваних мовах, дериваційні лакуни, способи і засоби їх компенсації, синонімічність і варіативність тих чи інших дериватів та їхнє стилістичне навантаження.

Окрім цього, свого часу В. В. Лопатін запропонував підхід, за якого об'єктом зіставлення може бути *словотворче гніздо*. Зіставлення словотворчих гнізд передбачає попереднє вивчення й опис в зіставлюваних мовах типів словотворчих ланцюжків, словотворчих парадигм гнізд [14, с. 52–53]. В українському мовознавстві цей підхід вперше комплексно представлений у праці В. В. Грещука на матеріалі прикметників [6], а згодом був продовжений у дослідженнях груп іменників. На матеріалі ж дієслів опис словотворчих гнізд здійснено у дослідженнях С. Гіряк, М. Лесюк та ін [4, 13].

Деякі із запропонованих на цьому етапі понять та термінів вже стали традиційними загальноприйнятими, а деякі потребують подальшого обговорення.

Так, скажімо, *словотворча категорія* (сукупність похідних слів, що мають твірні, які належать до тієї самої частини мови і наділені спільним словотворчим значенням), на думку багатьох дослідників, є основною одиницею зіставного словотвору, оскільки вона здатна ідентифікувати ряди похідних із різними формами й способами словотворення на основі спільності словотворчого значення як у споріднених, так і в неспоріднених мовах. Наприклад, результативним буде зіставлення в мовах словотворчої категорії діяча з підкатегоріями «творець дії», «виконавець дії» (для *nomina agentis*), категорії «засіб здійснення дії» (для *nomina instrumentalis*), категорії «місце здійснення дії» (для *nomina loci*) тощо. Останнім часом усе більше науковців пропонують досліджувати контрастивний словотвір на основі зіставлення словотворчих категорій.

Напевно, тому в наукових зіставних працях спостерігаємо тенденцію до вивчення системи дериватів, об'єднаних спільною твірною основою. Виходячи з дефініції О. С. Кубрякової, *словотворча деривація* розуміється як «процес утворення або результат утворення у мові будь-якого вторинного знака, тобто знака, який може бути пояснений за допомогою одиниці, прийнятої за вихідну або виведений із неї шляхом застосування певних правил» [12]. Такою одиницею при цьому виступає слово (дериват) як кінцевий результат дій, які «виконує» мова для творення слів. А тому, на наш погляд, базовим поняттям для зіставлення мовних одиниць в аспекті теорії словотвору можна вважати *дериваційне слово*, під яким розуміють сукупність усіх морфо-дериваційних варіантів слова.

Можливість виділення серед форм слова ще і його дериваційного варіанта піднімалася ще в працях В. В. Виноградова, який розрізняв морфологію форми (формотворення) та морфологію лексеми (словотворення) і до характеристик лексичної форми слова відносив форми словозміни, фонеморфологічні, етимологічні, лексико-стилістичні, лексико-синтаксичні та лексико-фразеологічні варіанти [2]. Таке широке розуміння форми слова дало можливість кваліфікувати модифікаційне словотворення (на зразок *чорний – чорненький*) як формотворення. Завдяки цьому в останні роки до цього переліку додали ще й дериваційну характеристику, тобто почали термінологічно й поняттєво виділяти *дериваційне слово*.

Категорія дериваційного слова є необхідною умовою для здійснення типологічних, порівняльно-історичних та контрастивних досліджень, особливо для неспоріднених мов, оскільки дозволяє одночасно враховувати всі морфологічні та власне дериваційні варіанти. У цьому разі через розбіжність структурно-семантичних параметрів мов майже неможливо застосувати теорію ідентифікації словотворчого гнізда, як це намагаються робити науковці – представники Донецької лінгвістичної школи для вивчення близькоспоріднених або споріднених мов.

Ефективними для даного дослідження видаються такі об'єкти зіставлення, як *словотворчий тип* та *словотворча модель*.

Словотворчий тип (схема побудови слів певної частини мови, яка характеризується спільністю частиномовної належності твірних основ, форманта і словотворчого значення) і *словотворча модель* (схема творення слів у межах того самого словотворчого типу, яка не впливає на їхню словотворчу семантику, але відрізняється морфологічними ознаками). «Словотворчий тип виступає як сукупність словотворчих пар. У словотворчий тип об'єднуються словотворчі пари з однаковим формантом, який виражає однокореневі словотворчі значення: *співати : поспівати = грати : пограти*. Найважли-

віші властивості словотворчого типу: повторюваність, відтворюваність словотворчого значення і форманта, що виражає це значення» [11, с. 303].

У характеристиці словотворчої моделі особливого значення набуває така властивість мовних одиниць, як продуктивність, іншими словами – словотворча активність, під якою розуміють здатність того чи іншого утворення, наприклад, словотворчого елемента, продукувати нові слова. У словотворі поняття продуктивності поширюється, крім моделей, і на афікси основи, тобто словотворчі елементи, і на способи словотвору. У дисертаційній праці передусім варто зіставити продуктивні, малопродуктивні й непродуктивні моделі словотворення в корейській, англійській і російській мовах як такі, що дають наочні цікаві висновки.

Словотворча структура слова описується за допомогою моделей, тобто формул, що відображають принцип поєднання основи з іншими компонентами. Така формула, залишаючись незмінною, здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом. Наприклад, словотворча модель V + -er є спільною для цілого ряду слів з одним і тим же значенням «діяч» (*writer, teacher, speaker, etc.*) і утворюється за допомогою дієслівної (V – verb) основи. Словотворча модель N + -ous регулярна для утворення прикметників, також об'єднаних загальним значенням «носії якої-небудь якості» (*courageous, monstrous, dangerous, etc.*) [21].

Моделі не створюються штучно, а виділяються з великого масиву прикладів. Залежно від цілей дослідження виділяються моделі загальні та окремі. Так, модель «основа + афікс > похідне слово» є загальною, оскільки компоненти, що входять до неї не потребують уточнення. Моделі ж на зразок N + -ous або V + -er, як і багато інших, називаються індивідуальними, тому що відображають окремі випадки більш загальної ситуації. Окремі моделі можуть групуватися за типами основ (іменні, дієслівні та ін.), за видами афіксів, за семантикою основ або афіксів та ін. Моделі також можуть бути продуктивними і непродуктивними. Продуктивні моделі – це моделі, за якими регулярно утворюються нові слова. Наведений вище приклад схеми утворення слів V + -er є моделлю продуктивною, що легко підтверджується наявністю нових слів, утворених за нею (*hacker, coder*); непродуктивні моделі описують вже існуючі в мові слова, але за ними вже не утворюються нові слова. Модель N + -ous належить саме до такого типу, зокрема словник нових слів Девіда Барнхарта не містить жодного утворення з суфіксом -ous.

Як висновок, зауважимо, що при зіставленні різносистемних мов ефективним об'єктом аналізу буде саме словотворча модель, зокрема ступінь її продуктивності у кожній конкретній мові, під якою розуміють здатність словотворчого елемента утворювати нові слова. У словотворі поняття продуктивності поширюється, крім моделей, і на афікси – словотворчі елементи, і на способи словотворення. Це дасть можливість визначити також ступінь продуктивності афіксальних засобів як необхідних компонентів словотворчих моделей.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1961. – 198 с.
2. Виноградов В. В. О формах слова / Виктор Владимирович Виноградов // Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 35–48.
3. Волоцкая З. М. К сопоставительному изучению языков на словообразовательном уровне / З. М. Волоцкая // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М., 1987. – С. 20–26.
4. Гірняк С. П. Структурно-семантична організація словотвірних гнізд з базовими дієсловами мовлення в українській мові ХІХ – ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / С. П. Гірняк. – Донецьк, 1999. – 24 с.
5. Голев Н. Д. Деривационное слово и семантическая спецификация как базовые понятия деривационной лексикологии русского языка / Н. Д. Голев, М. Г. Шкуропацкая // Русистика. – 2003. – № 3. – С. 31–34.
6. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Васильович Грещук // Інститут системних досліджень освіти України; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 206 с.
7. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Елена Андреевна Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
8. Карпілівська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова і реалізація / Євгенія Анатоліївна Карпілівська – К. : УкрНДНПСК, 1999. – 297 с.
9. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Ніна Федорівна Клименко. – К. : Наук. думка, 1973. – 186 с.
10. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик – Львів : 1961. – Вип. 2. – 83 с.
11. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
12. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
13. Лесюк М. П. Словотвірне гніздо з коренем -вед- в українській мові / М. П. Лесюк // Мовознавство. – 1980. – № 4. – С. 76–82.
14. Лопатин В. В. Основные единицы сопоставительного описания словообразовательных систем славянских языков / В. В. Лопатин // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М., 1987. – С. 46–53.
15. Скварок О. Структура словотвірних парадигм іменників – назв одиниць виміру часу / О. Скварок // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. 4. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 143–151.
16. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / Світлана Олегівна Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
17. Улуханов И. С. Смысл и значение в словообразовании / Игорь Степанович Улуханов // РЯШ. – 1992. – № 2. – С. 21–23.
18. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Николай Максимович Шанский. – М. : МГУ, 1968. – 308 с.
19. Янко-Триницкая Н. А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах /
20. Надия Александровна Янко-Триницкая // Развитие современного русского языка. – М. : Наука, 1963. – С. 83–97.
21. Bauer L. English Word-formation / L. Bauer. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 311 p.